

ВИСНОВОК ЕКСПЕРТА В ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ EXPERT'S CONCLUSION IN THE PRE-TRIAL INVESTIGATION

Осипенко І.П., старший викладач кафедри
кримінального права та правосуддя

*Навчально-науковий інститут права і соціальних технологій
Національного університету «Чернігівська політехніка»*

Пророченко В.В., студент IV курсу
юридичного факультету

*Навчально-науковий інститут права і соціальних технологій
Національного університету «Чернігівська політехніка»*

Стаття присвячена аналізу значення висновку експерта в досудовому розслідуванні. Роль судової експертизи набуває все більш вагомого значення. Цьому сприяють дві обставини: передусім сама природа експертизи як джерела отримання достовірної, об'єктивної інформації про факти, а також те, що судова експертиза постійно вдосконалюється, новітні досягнення науково-технічного прогресу. Здійснюється це двояко. Передусім за рахунок використання нових, удосконалених методів збільшуються можливості дослідження традиційних об'єктів з метою отримання додаткової інформації. І, по-друге, стає можливим дослідити нові, раніше недоступні об'єкти.

Висновок експерта про факт перевіряється на основі й у зв'язку з іншими доказами, із системою фактичних даних по справі. Обставини конкретної справи не є єдиним критерієм істинності висновку експерта. Так, установлений експертом факт може суперечити відомим слідчому та суду фактичним даним. Протиріччя, неузгодженість висновку з іншими доказами не завжди розглядаються як підстава для ствердження, що висновки експерта є хибними: можлива недостовірність, невідповідність дійсності окремих обставин, установлених по справі. У таких випадках слідчий, суд продовжують збирання й дослідження доказів у тому числі шляхом проведення додаткової чи повторної експертизи. Отримані нові докази та встановлена ними сукупність фактів та обставин дають змогу перевірити істинність раніше зібраних доказів, і не виключено, що буде підтверджено відповідність дійсності першочергово встановленого експертом факту.

Автори доходять висновку, що належний рівень експертного забезпечення й правосуддя в Україні неможливий без розвитку теоретичних основ судової експертизи, розроблення нових і вдосконалення чинних методик експертних досліджень з метою впровадження результатів наукових робіт в експертну практику. Аналіз нормативно-правових (процесуальних) помилок показав, що шляхи їх подолання повинні бути спрямовані на усунення умов, які спричиняють їх виникнення, а тому мають включати комплекс заходів не тільки стосовно вдосконалення правових основ, які регулюють діяльність слідчих та експертів, пов'язану із призначенням і проведенням судових експертиз, а й методологічні та організаційні засади. Висновок судової експертизи є одним із процесуальних джерел доказів, а фактичні дані, узяті з нього, підлягають дослідженню так само, як і решта здобутих іншим шляхом доказів. Проте судова експертиза відрізняється своїм високим науковим авторитетом і, за загальним правилом, має виключати суб'єктивізм отриманої в результаті її проведення доказової інформації.

Ключові слова: висновок експерта, судова експертиза, спеціальні знання, докази, практика.

The article is devoted to the analysis of the value of the expert's conclusion in the pre-trial investigation. The role of judicial expertise is becoming increasingly important. Two factors contribute to this: first of all, the very nature of the expertise, as a source of obtaining reliable, objective information about the facts, and the fact that judicial expertise is constantly being improved, drawing on itself the latest advances in scientific and technological progress. This is done in two ways. Above all, new, more sophisticated methods increase the ability to explore traditional objects for more information. And secondly, it becomes possible to explore new, previously inaccessible objects.

The expert's conclusion as to the fact is verified on the basis of and in connection with other evidence, with the system of factual data in the case. The circumstances of a particular case are not the sole criterion for the truth of an expert's conclusion. Thus, the fact established by the expert may contradict the known investigator and the court with the facts. The contradiction, inconsistency of the conclusion with other evidence is not always considered as a basis for asserting that the expert's conclusions are false: the unreliability, the inconsistency of the reality of the particular circumstances established in the case are possible. In such cases, the investigator, the court will continue to collect and examine the evidence, including through additional or re-examination. The new evidence received, and the totality of facts and circumstances established by them, allow us to verify the truth of the evidence previously collected, and it is possible that the truth of the expert's first established fact will be confirmed.

The authors conclude that a proper level of expertise and justice in Ukraine is impossible without the development of theoretical bases of judicial expertise, development of new and improvement of existing methods of expert research in order to integrate the results of scientific work into expert practice. The analysis of regulatory (procedural) mistakes showed that the ways of overcoming them should be aimed at eliminating the conditions that cause them, and therefore should include a set of measures not only to improve the legal bases governing the activities of investigators and experts, related to the appointment and conduct of expertise, but also methodological and organizational principles. Judicial expertise is one of the procedural sources of evidence, and the evidence taken from it is subject to investigation just as much as the other evidence obtained. However, judicial expertise is distinguished by its high scientific authority and should, as a general rule, exclude the subjectivity of the evidence obtained as a result of its conduct.

Key words: expert conclusion, judicial expertise, special knowledge, evidence, practice.

Постановка проблеми. Ускладнення соціально-економічних відносин в Україні, з одного боку, ті розвиток науки, удосконалення методів і засобів дослідження – з іншого, збільшили можливості для звернення слідчих і суддів до осіб, які володіють спеціальними знаннями, з метою використання цих знань у процесі доказування. Це стосується не тільки резонансних злочинів, про які відомо всій країні та за її межами, а й, що не менш важливо, експертного забезпечення правосуддя в будь-якому випадку, коли особі чи організації, у провадженні яких перебуває кримінальна, адміністративна, цивільна чи господарська справа, необхідно вирішити питання, що потребують використання спеціальних знань. Саме тому дуже важливо, щоб судова експертиза проводилася на основі законодавства, адже,

згідно з вимогами статті 3 Закону України «Про судову експертизу», законність є одним із основних принципів здійснення судово-експертної діяльності [1].

Роль судової експертизи набуває все більш вагомого значення. Цьому сприяють дві обставини: передусім сама природа експертизи як джерела отримання достовірної, об'єктивної інформації про факти, а також те, що судова експертиза постійно вдосконалюється, залучаючи новітні досягнення науково-технічного прогресу. Здійснюється це двояко. Передусім за рахунок використання нових, більш удосконалених методів зростають можливості дослідження традиційних об'єктів з метою отримання додаткової інформації. І, по-друге, стає можливим дослідити нові, раніше недоступні об'єкти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням різних аспектів висновків експерта як джерела доказів займалися такі вчені, як Т.В. Авер'янова, Л.Ю. Ароцкер, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.Д. Берназ, Г.С. Бідняк, А.І. Вінберг, А.Ф. Волобуєв, Л.М. Головченко, В.Г. Гончаренко, Г.І. Грамович, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, В.О. Коновалова, Ю.Г. Корухов, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, А.І. Лозовий, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'яничков, І.В. Пиріг, О.Р. Росинська, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, Е.Б. Сімакова-Єфремян, І.Я. Фрідман, В.Ю. Шепітько, О.Р. Шляхов, М.Г. Щербаковський та інші.

При цьому кожен з учених розглядав висновок експерта по-різному, акцентуючи увагу на різних ознаках та особливостях і залишаючи поза увагою інші.

Мета статті – здійснити науковий аналіз особливостей висновку експерта як джерела доказів у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Поняття судової експертизи закріплено на законодавчому рівні, а саме в статті 1 Закону України «Про судову експертизу». Відповідно до положень Закону, судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, досудового та судового слідства [1].

Експертиза проводиться в період досудового розслідування або судового розгляду в кримінальному провадженні на підставі відповідного процесуального документа – ухвали слідчого судді (суду). Залучення експерта є процесуальною дією, тому її проведення можливе лише у відкритому кримінальному провадженні. Ані обвинувачення, ані сторона захисту не мають права самостійного залучення експерта, лише шляхом подання відповідного клопотання до слідчого судді місцевого суду, у межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування. Під час судового розгляду суд за клопотанням сторін кримінального провадження або потерпілого за наявності підстав, передбачених статтею 242 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам. Суд має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам незалежно від наявності клопотання, якщо: 1) суду надані кілька висновків експертів, які суперечать один одному, а допит експертів не дав змоги усунути виявлені суперечності; 2) під час судового розгляду виникли підстави, передбачені частиною 2 статті 509 КПК України (підстави проведення стаціонарної психіатричної експертизи стосовно особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння); 3) існують достатні підстави вважати висновок експерта (експертів) необґрунтованим чи таким, що суперечить іншим матеріалам справи або викликає інші обґрунтовані сумніви в його правильності [2, с. 426–427].

Судову експертизу в криміналістичній літературі прийнято розглядати як форму застосування спеціальних знань під час розслідування злочинів або як процесуальну слідчу дію, для проведення якої необхідні наукові, технічні та інші спеціальні знання. Отже, експертиза – це дослідження для вирішення питань, що вимагають спеціальних знань, відсутніх у слідчого й суду [3, с. 398].

Відповідно до положень частини 1 статті 101 КПК України, висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень і зроблених за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи.

Стаття 102 КПК України містить перелік основних складників змісту висновку експерта, серед яких пунктом 6 зазначено, що у висновку має бути зазначено

докладний опис проведених досліджень, у тому числі методи, застосовані в дослідженні, отримані результати та їх експертна оцінка.

Варто зазначити, що під час оцінювання судом двох висновків з аналогічних питань, складених різними експертами, які можуть бути подані як стороною обвинувачення, так і стороною захисту, у разі їх розходження питання застосованих експертом методів матиме вирішальне значення для врахування та покладення результатів експертизи в основу рішення.

До процесуальних джерел доказів поряд із висновком експерта зараховано і його показання, надані в усній чи письмовій формі під час допиту (статті 84, 95, 356 КПК України), що також забезпечить повноту дослідження доказів і вдосконалив процедуру оцінювання висновку експерта в суді [4].

Дослідження експерта – творчий процес, у якому проявляються знання досягнень і методів різних наук, діалектико-матеріалістичні теорії пізнання, володіння сучасними високоефективними методами дослідження, уміння експерта, а також його особистий досвід [5, с. 92].

Експерт формулює свій висновок, упевнившись у тому, що цей висновок є правильним і співвідноситься з реальними обставинами й даними науки. Якщо ж таке переконання відсутнє, то експерт не може та не повинен давати висновок у категоричній формі: він повідомляє слідчому й суду своє обґрунтоване припущення чи вказує на причини неможливості вирішення питання по суті [6, с. 240].

Слідчо-судова практика також може розглядатися як критерій істинності висновків експертів. Висновок експерта про факт перевіряється на основі й у зв'язку з іншими доказами, із системою фактичних даних по справі. Обставини конкретної справи не є єдиним критерієм істинності висновку експерта. Так, установлені експертом факт може суперечити відомим слідчому та суду фактичним даним. Протиріччя, неузгодженість висновку з іншими доказами не завжди розглядаються як підстава для ствердження, що висновки експерта є хибними: можлива недостовірність, невідповідність дійсності окремих обставин, установлених по справі. У таких випадках слідчий, суд продовжують збирання та дослідження доказів у тому числі шляхом проведення додаткової чи повторної експертизи. Отримані нові докази й установлені ними сукупність фактів та обставин дають змогу перевірити істинність раніше зібраних доказів, і не виключено, що буде підтверджено відповідність дійсності першочергово встановленого експертом факту.

Висновок експерта має бути всебічно вивчений слідчим і судом з метою встановлення його достовірності як джерела доказів у конкретній справі. Достовірність висновку – це повна відповідність описаних у ньому досліджень і зроблених на їх основі висновків фактам дійсності.

Під час процесуального доказування достовірність висновку визначається не тільки перевіркою зазначених вище його сторін, а й з'ясуванням відповідності висновків обставинам справи, які не викликають сумніву в слідчого та суду. Установлення відповідності висновків експерта іншим доказам у справі є необхідним етапом оцінювання кожного його висновку.

Водночас слідча, судова й експертна практика свідчать про наявність помилок під час проведення експертних досліджень, зумовлених як порушенням цих гарантій слідчими, суддями, експертами, так і наявністю низки питань, що потребують правового вдосконалення.

Існують як об'єктивні, так і суб'єктивні умови виникнення нормативно-правових помилок, до яких належать проблеми й недоліки процесуального (правового) характеру. Звідси випливає, що подолання зазначених

помилку може здійснюватися насамперед шляхом правового вдосконалення відповідних нормативних актів, які регламентують проведення судових експертиз. Усунення недоліків суб'єктивного характеру навряд чи може обійтися без методичних заходів, спрямованих, зокрема, на вдосконалення кваліфікації експертів, слідчих, суддів, недостатність котрої, як правило, і зумовлює порушення процесуальних вимог під час призначення та проведення судових експертиз [7, с. 65].

Найпоширенішою нормативно-правовою помилкою є вихід експерта за межі повноважень, наданих йому законом. Перевищення експертом повноважень може полягати як у колі питань, що вирішуються, так і в методиці дослідження. Так, уже відомо, що встановлення в ході експертизи вини особи, мотиву, умислу злочину є питаннями правового характеру й означає втручання в компетенцію слідчого. Однак практика свідчить про інше.

У деяких випадках експерти виходять за межі своєї компетенції за «допомогою» слідчого. Відповідаючи на питання, які містять оціночні поняття, вони втручаються в компетенцію слідчого й дають правову, юридичну оцінку фактам [7, с. 67].

Джерелом нормативно-правових помилок судового експерта можуть бути як умисні, так і неумисні неправильні дії або бездіяльність осіб, котрі призначають експертизу. Безумовно, як уже зазначалося, помилковим висновок уважатиметься тільки в разі неможливості експертом установити факт неправильності їхніх дій.

У результаті узагальнення експертної практики з'ясовано, що для різних видів експертиз характерні загальні недоліки процесуального характеру: неправильне формулювання питань, у тому числі правового характеру; незадовільна підготовка порівняльного матеріалу; відсутність у постановках про призначення експертизи необхідних для дослідження відомостей; неправильне визначення вихідних даних; неправильне упакування речових доказів і поводження з ними тощо. Усі ці недоліки – результат недостатньої правової регламентації діяльності, пов'язаної з призначенням і проведенням судових експертиз; неналежної підготовки слідчих, судових, експертних кадрів; відсутності сучасної інформації щодо можливостей судових експертиз тощо.

Якщо виявлено суперечності між висновками й іншими доказами, то необхідно вивчити взаємопов'язані матеріали справи та з'ясувати, є їх розбіжність наслідком необґрунтованих (помилкових) висновків експерта чи недостовірності доказів, які їм суперечать. У тих випадках, коли причиною суперечності є сам висновок експерта, слідчий або суд має право призначити, відповідно, додаткову (у разі неповного або недостатньо виразного висновку) або повторну експертизу, якщо висновки експерта суперечать обставинам справи або встановлені нові дані, які можуть вплинути на висновки експерта, а також у разі суттєвих процесуальних порушень, що були допущені під час призначення та проведення експертизи.

Велике значення для оцінювання висновку експерта має проведення повторної експертизи.

Правові гарантії правильності висновку судового експерта, порядок виконання судових експертиз, вимог, що пред'являється до висновку судового експерта, його прав та обов'язків, основного змісту висновку, визна-

чені в статті 4 Закону України «Про судову експертизу», інших нормативно-правових актах, що є важливими правовими гарантіями якості таких експертиз.

Висновок експерта є одним із джерел доказів, передбачених процесуальним законодавством, і, не маючи наперед встановленої сили, підлягає обов'язковому оцінюванню суб'єктами доказування. Метою оцінювання є встановлення можливості використання цього висновку як джерела фактів, на яких ґрунтується вирішення справи по суті, і водночас самих цих фактів як доказів [8, с. 387].

Відповідно до положень статті 84 КПК України, висновок експерта є джерелом доказів у кримінальному провадженні, адже судова експертиза оперує науковими критеріями та є результатом проведення спеціальних досліджень, які виходять за межі повсякденних знань, не робить її привілейованим доказом. Слідча та судова практика знала багато випадків, коли критична оцінка у висновку експерта з урахуванням інших зібраних доказів давала змогу виявити допущені помилки й у результаті успішно завершити розслідування [9, с. 16].

Не можна розглядати відокремлено висновок експерта від інших доказів, він визначається тільки в контексті конкретної справи та зібраних у ній інших фактичних даних [10, с. 120].

Висновок експерта як джерело доказів не має переваги перед іншими доказами, не є обов'язковим і підлягає критичному оцінюванню з боку особи, у провадженні якої перебуває справа, адже він, як будь-який інший доказ, повинен ретельно, усебічно перевірятися й оцінюватися. Висновок експерта, як і будь-який доказ, може виявитися сумнівним або неправильним, оскільки експерту можуть бути надані недостовірні вихідні дані або підроблені об'єкти, він може застосувати неналежну методику й навіть допустити помилку. Крім того, на жаль, не можна виключати ймовірності завідомо неправдивого висновку.

Тому оцінювання висновку експерта – досить складна процедура. Зокрема, під час цієї процедури слідчому або суду необхідно також оцінити висновок експерта з погляду його повноти й наукової обґрунтованості.

Висновки. Отже, належний рівень експертного забезпечення і правосуддя в Україні неможливий без розвитку теоретичних основ судової експертизи, розроблення нових і вдосконалення чинних методик експертних досліджень з метою впровадження результатів наукових робіт в експертну практику.

Аналіз нормативно-правових (процесуальних) помилок показав, що шляхи їх подолання повинні бути спрямовані на усунення умов, які спричиняють їх виникнення, а тому мають включати комплекс заходів не тільки стосовно вдосконалення правових основ, які регулюють діяльність слідчих та експертів, пов'язану з призначенням і проведенням судових експертиз, а й методологічні та організаційні засади.

Висновок судової експертизи є одним із процесуальних джерел доказів, а фактичні дані, узяті з нього, підлягають дослідженню так само, як і решта здобутих іншим шляхом доказів. Проте судова експертиза відрізняється своїм високим науковим авторитетом і, за загальним правилом, повинна виключати суб'єктивізм отриманої в результаті її проведення доказової інформації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12/ed20140508> (дата звернення: 11.03.2020).
2. Криміналістика : підручник : у 2 т. / В.Ю. Шепітько, В.А. Журавель, В.О. Коновалова та ін. ; за ред. В.Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. Т. 1. 456 с.
3. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2008. 588 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 11.03.2020).
5. Шляхов А.Р. Судебна експертиза: организация и проведение. Москва : Юрид. лит., 1979. 168 с.

6. Михайлов В.А., Дубягин Ю.П. Назначение и производство судебной экспертизы в стадии предварительного расследования : учебное пособие. Волгоград : ВСШ МВД РФ, 1991. 260 с.
7. Абрамова В. Передумови та шляхи подолання нормативно-правових процесуальних помилок у діяльності судового експерта. *Право України*. 2007. № 7. С. 65–69.
8. Экспертиза у судовій практиці : науково-практичний посібник / за заг. ред. В.Г. Гончаренка. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 400 с.
9. Курдюков В.В. Деякі питання обов'язкового проведення експертизи в контексті реформування кримінального судочинства України. *Адвокат*. 2012. № 7 (142). С. 15–18.
10. Моїсєєв О. Експертна ініціатива та доказове значення експертизи. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 3. С. 121–124.